

F R E D N I N G S V Æ R D I E R

CZARENS HUS

GULDBORGSUND KOMMUNE

Besigtigelsesdato:	2011-2016?
Besigtiget af:	Hanne Christensen, Museum Lolland-Falster
Journalnummer:	2010-7.82.07/101-0001
Kommune:	Guldborgsund Kommune
Adresse:	Langgade 2, 4800 Nykøbing F.
Betegnelse:	Czarens Hus
Fredningsår:	1918
Omfang:	<i>Forhuset (ca. 1700).</i>

BYGNINGSBESKRIVELSE

De to forhuse på hjørneejendommen på adressen Langgade 2 / Færgestræde: Krag snaps Hus og Czarens Hus, er sammenbyggede og funktionelt sammenhørende, men opført på forskellige tidspunkter og afviger i både proportioner og konstruktioner. Gadehusene har været hovedhuse i en ældre bygård, der strakte sig bagud på grunden med bryggers, pakhus og stalde m.m. helt ned til stranden, hvor der i en periode også stod et lysthus. I 1800-tallet blev den bageste del af grunden udstykket til selvstændige ejendomme med adresse i Færgestræde. Mod Færgestræde ligger dog også ejendommens tredje og yngste – samt største – bygning fra 1904, hvor der i dag er indgang til museet. Hverken dette eller Krag snaps Hus hører til nærværende fredning.

I gadebilledet fremtræder de to forbundne forhuse som nævnt som to individuelle bygninger. Krag snaps Hus er et langhus – tidligere med port – mod Langgade, men det støder uden egen gavl op til langsiden af gavlhuset Czarens Hus. Sidstnævnte er et selvstændigt gavlhus, men med hovedindgang via forstuen i Krag snaps Hus.

Bindingsværksbygningen Czarens Hus er beliggende på selve hjørnet og er et gavlhus i to etager med kælder, i fem fag i den frie østgavl mod Langgade og i 13 fag rundt om hjørnet langs Færgestræde. Bygningen har heltag med helvalm over østgavlen og røde vingetegl. Der er to blankmurede skorstenspiber i rygningen mod Færgestræde. Begge hjørnehusets gadefacader består af kraftigt, sorttjæret egetømmer med let udkraget overetage. Såvel overgangsfod som tagrem, de kæmmede bjælkehoveder og fyldholterne er karnisprofilerede; bjælkehovederne træder lidt frem for det øvrige. I samtlige fag er fyldtømmer i form af løsholter samt dobbelte skråbånd i begge etagers undertavl. Tavlene er udmurede med store røde mursten (løbere ca. 24-26 x 7 cm). Soklen fremtræder ligeledes i mur af røde sten med et afrundet kopskifte/rulskifte øverst; den er dog kun synlig mod Færgestræde. Mod Langgade er soklen dækket af fortovet, dvs. at den i dag ligger under gadeniveau. Murstenene

skjuler det egentlige fundament af kampesten. Gavlhuset har til begge gader i stueetagen smårudede palævinduer med barokke hjørnebånd, i overetagen torammede, smårudede vinduer; vinduerne er overalt hvidmalede. Der er ingen indgang fra gadesiderne. På selve hjørnet er opsat et dekorativt udhængsskilt i smedejern med stedets betegnelse, Czarens Hus, i et nedhængende våbenskjold og med en opsats med den russiske ørn med de to hoveder.

Gårdsidens synlige fag – de fem fag i vest – står i rød blank mur med aftrappet hovedgesims og hvide, opstregede fuger; den øvrige langside, der er i bindingsværk, er dækket af Kragssnapps Hus. Til gården er smårudede vinduer af forskellig type samt en enfløjet, flammeret dør i en åbning med kurvehanksbuet murstik med vederlags- og slutsten i form af pudsede diamantbosses. Døren fører til et trapperum gennem alle etager, herunder loft og kælder. På muren er der i en hvidmalet blænding med halvrunde afslutninger ved enderne skrevet: ”Istandsatt Aar 1898”.

I det indre har bygningens relativt beskedne bredde på godt syv meter indebåret, at det vigtigste rum, gæstestuen – eller restauranten – i hjørnet op mod torvet udfylder hele husets bredde. Rummet er i fem fag i både bredden og dybden. Bag gæstestuen er i dag tre fag skænkestue, ligeledes i hele husets bredde, og med adgang til trapperummet mod gårdsiden. Bag skænkestuen er der ud mod Færgestræde en lille mellemgang, hvortil der er madelevator fra køkkenet i kælderen. Endelig er der op mod gavlen i vest et mindre serveringslokale på fire bindingsværksfag i gadesiden og lidt smallere mod gården, hvor trapperummet optager en del af pladsen. På førstesalen er i dag forskellige udstillingslokaler for museet, i gavlen ud til Langgade er indrettet slotsudstilling i et lokale i hele husets bredde, svarende til gæstestuen nedenunder. Loftsrums og – værelser anvendes overvejende til magasiner.

Panelstuen

Restaurationslokalet eller gæstestuen i hjørnet udfylder som nævnt hele husets bredde og har vinduer i alle fem fag mod Langgade / Torvet samt i de tre fag nærmest hjørnet mod Færgestræde. Der er bemalede fyrretræspaneler på alle vægge fra gulv til loft, bestående af glatte fyldinger, omgivet af rammetræ med profilerede lister. Rammerne er overalt ådrede med brun grundfarve og lysere striber, fyldingerne er malet olivengrønne med en dekorativ, forgyldt bort med stiliserede figurer i rødt og sort. Udformningen af borterne er lidt ubehjælpelig. Omkring døre og vinduer er små, aflange blændinger med halvrunde afslutninger for enderne; samme hovedform har de berømte inskriptionstavler, hvorpå der er omtalt besøg af såvel russiske fyrster som medlemmer af det danske kongehus. I dag ses i alt fem sådanne mindetavler, der alle er ophængt på stolperne mellem vinduesfagene. Mindetavlerne

forklarer samtidig stedets navn, Czarens Hus (se nedenfor). Ovnpladsens blanding har en rundbuet gipsdekoration i rokokostil, og støbejernsovnene i tre etager er i samme stil. De kraftige loftsbjælker er retkantede og i dag brunmalede med et bejdsset look. Dog ses gennem malingen spor efter en tidligere naivistisk dekoration i rød og hvid opstregning på en klar blå bund. Et lille stykke af denne bjælkedekoration er frilagt, ligesom der er frilagt en dekoration med en forgyldt, russisk, dobbelthovedet ørn på den ene bjælke. Den blå farve ses også på afskallede pletter på panelerne. Selve bræddeloftet er malet lyst. Gulvet er ubehandlet og består af brede fyrreplanker.

Adgang til hjørnestuen fra forstuen – dvs. gennemgangen i Kragssnapps Hus' to nordligste fag – sker via en bred, enfløjet fyldingsdør med fire lodrette fyldinger (to i dørens øvre halvdel og to i dens nedre). Døren fremtræder mod hjørnestuen ådremalet som panelernes rammer. Ud mod forstuen ses en profileret gericht, hvidmalet som selve døren. Til denne side er store, rigt dekorerede, sortmalede smedejerns dørhængsler med et vikingeinspireret slyngmotiv. Desuden er døren forsynet med en markant kasselås i messing med tilsvarende håndgreb, der fremtræder ens på begge sider. I forstuevæggen er ind til hjørnestuen desuden en åbning, benævnt schalteret, hvorfor der er en lille vinduesramme. Inde fra hjørnestuen er denne vinduesåbning også tilgængelig, mens en tilstødende åbning er dækket af en lille låge.

Fra hjørnestuen er der mod skænkestuen i vest to døre, hver med to fyldinger; den nordlige har profillister om fyldingerne svarende til døren mod forstuen, den sydlige mangler disse, men har et lille, oplukkeligt, sprossevindue i den øverste fyldning. Begge døre har kasselåse og er ådremaledede. Ved siden af den nordligste dør er i panelvæggen endnu en lille luge til et vægskab. Gæstestuen er udstyret med nybarokke møbler: Borde, bænke og stole.

Skænkestuen

Bag hjørnestuen er i dag den såkaldte skænkestue med vask i indhakked på bagvæggen, hvorover der er en inskription med omtale af Czar Peters besøg, inklusive et metalskilt med den russiske ørn. Desuden er her en fritstående skranke. Fra dette rum er der passage til den omtalte trappegang med udgang til gården, som også giver adgang til bl.a. køkkenet i kælderens. I selve skænkestuen er der overalt hvidmalede paneler med fyldinger og lyst tapet på overvæggene. Samtlige døråbninger er indfattet med kraftige barokke gerichtter med hulkehl. De to døre ind til gæstgiverstuen har som påpeget ovenfor to fyldinger, mens de to døre i vestvæggen er enfyldingsdøre; alle døre er hvidmalede og har sortmalede bukkehornsbeslag i smedejern og den omtalte type markante kasselåse. Der er pudset loft og bræddegulv.

Det lille serveringslokale

Via den lille anrettersluse kommer man til den bageste serveringsstue. Denne er dækket af lyst, stribet tapet, men på et frilagt stykke af vestvæggen ses ældre bemalinger. På overvæggen i det nordvestlige hjørne er der på en gul baggrund malet en spinkel, sort dekorationsramme – med bl.a. den russiske ørn med dobbelthoved – om pladsen, hvor czarparret Alexander III og kejserinde Dagmars portrætter hænger. Herunder ses nogle mere farverige borter med bl.a. skakbrætsmønster; disse er i en primitiv malestil. Nogenlunde midt på vestvæggen er en kurvehanksbuet niche med et solmotiv i spejlet over en døråbning, der fører til den nyere nabobygning, som ikke er omfattet af fredningen. I østvæggen er indfældet et vægskab fra gulv til loft med fire enkle fyldingslåger. Der er pudset loft og bræddegulv.

Førstesalen

Bygningens førstesal er fuldt udnyttet til museumsudstillinger.

Loftsrum

Loftsrummet og loftsværelserne er delvis benyttet til museumsmagasin.

Tagkonstruktion

Taget er et almindeligt spærtag, og under valmen ses et oversavet spær, som peger op mod gavlvalmens skrå flade.

— BYGNINGSHISTORIE

Czarens Hus er det yngste af de to forhuse, men en præcis datering, kan ikke fastslås med sikkerhed. Efter bygningens stiludtryk at dømme, stammer den fra sidste halvdel af 1600-tallet, eller begyndelsen af 1700-tallet. Og det oversavede spær i loftrumets østre ende – under valmen – peger på, at gavlen til gaden oprindeligt har stået med en lodret gavltrekant. Dette har i sin tid gjort bygningen endnu mere præsentabel.

I forbindelse med en stor restaurering af bygningen i 1898 blev der fundet en sølv mønt fra 1689 i soklen tæt ved Kragshus. Ejer af hjørnegården var da tolder Casper Wichmand, som havde ejendommen i perioden 1672-96. Casper Wichmand blev en holden mand, bl.a. på grund af et godt giftermål, der medvirkede til hans overtagelse af hele vinmonopolet i byen, men også gennem sin indsats for at holde byens skibsbroer, herunder den nærliggende Færgebro, ved lige. Denne opgave sikrede ham retten til at opkræve forskellige afgifter. Det forekommer således sandsynligt, at han var

bygherre – og at huset blev opført på det omtalte tidspunkt, altså lige omkring 1690.

Under alle omstændigheder er huset opført før 1716, hvor Czar Peter den Store af Rusland – som allieret undervejs til København med sin flåde – besøgte stedet. Besøget omtales på en mindetavle, som den daværende ejer, gæstgiver Iver Rosenfeldt, fik sat op med inskriptionen: Ihre Czarische Maiestät zu Moscovien Peter Alexewitz hat hier gespeiset Anno 1716 di 15 Juli I.R.F. At begivenheden er autentisk bekræftes også i den tilstedeværende apotekersøn Claus Seidelins erindringer, hvori traktementet, bestående af brød, smør og hollandsk ost samt øl, brændevin og vin, også beskrives. Iver Rosenfeldt overtog ejendommen i 1697. Han blev få år senere også postholder, hvilket antages at være begrundelsen for etableringen af den lille åbning fra forstuen til hjørnestuen. I forbindelse med den omtalte restaurering blev det konstateret, at det såkaldte schalter var sekundært i forhold til panelerne. Før restaureringen bestod indretningen ud over hjørnestuen af et køkken bag denne mod gårdsiden og af yderligere tre rum eller stuer: To til gaden og en ved siden af køkkenet. I overetagen har der efter al sandsynlighed været et stort lokale ovenover hjørnestuen fra husets opførelse. I slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet, hvor stedet primært fungerede som købmandsgård, omtales dette lokale som kramsal – mens selve kramboden lå i Kragšnapps Hus. Efter udskillelsen af den bageste del af grunden i 1833 blev gæstgiveriet den vigtigste funktion – og butiklokalet i Kragšnapps Hus lejet ud.

I 1867 genoplivedes den russiske forbindelse, da Christian IX besøgte stedet sammen med bl.a. sin svigersøn, den kommende Czar Alexander III, gift med den danske prinsesse Dagmar. Ved denne lejlighed medbragtes det litograferede portræt af Czar Peter den Store i en overdådigt udskåret ramme, som endnu i dag pryder lokalerne i Czarens Hus.

I grel modsætning til denne fyrstelige glans var dog efterhånden hjørnehusets tilstand. Bygningen var begyndt at skride udad i Færgestræde og blev kaldt "Det skæve Hus", den rette gavltrekant mod Langgade var væk, og i stedet var der under valmen opsat nogle udefrakommende, helt malplacerede knægte, som understøttede en tagrende. Bygningen stod på dette tidspunkt kalket over stok og sten. Den russiske forbindelse blev til mere end fortids glans, da den daværende ejer, gæstgiver N.P. Henriksen formåede Czar Nicolai II, i praksis den russiske stat, til at bidrage med en trediedel af beløbet til den stærkt påkrævede restaurering i 1898. Denne resulterede i bygningens nuværende fremtræden og navneskiftet fra Gæstgivergaarden Falster til Czarens Hus. Czarens Hus forblev gæstgiveri og hotel til 1923, hvor ejendommen blev erhvervet til brug

for Museet Falsters Minder. Efter museets overtagelse lukkedes restauranten i en årrække ned, men genindviedes i 1958.

Restaureringen 1898

Den omtalte restaurering i 1898 blev gennemført under ledelse af arkitekt H.C. Glahn, Nykøbing F., med faglig bistand fra den da unge museumsassistent Chr. Axel Jensen fra Nationalmuseet. Sidstnævntes omhyggelige iagttagelser og det indsamlede arkivalske materiale indgår i en rapport, som giver mulighed for at følge arbejdet ret detaljeret. Det blev bl.a. slået endegyldigt fast, at der ikke på noget tidspunkt har været en yderdør til gadesiderne i gavlhuset. Også arkitekt Glahns arkiv rummer vigtigt materiale til belysning af restaureringen.

Summarisk kan det anføres, at tømmer skelettet blev frilagt og spændt op henholdsvis i Kragssnapps Hus og i den nye, murede gårdside. Den parallellogramformede grundplan, der stadig giver sig til kende i hjørnestuen, fik ved genopbygningen i de bageste rum retvinklede hjørner. Forskellen afsløres i skænkestuen. Der kom nye vinduer overalt, og i panelstuen valgte man at farvesætte rummet i henhold til det inderste farvelag i rødt og gråt. Farven blev dog allerede før museet overtog ejendommen i 1923 ændret til det nuværende udseende. Hjørnestuens nybarokke møblement blev specialfremstillet ved restaureringen og omfattet af den første bevaringsdeklaration.

I det lille serveringslokale blev der muligvis ved ombygningen opsat brystpaneler, således at de naive vægdekorationer på den nedre del af væggene er kommet til senere. Derimod stammer de omtalte dekorativt malede portrætrammer på overvæggen efter alt at dømme fra ombygningen i 1898. De skal ses som en gestus over for Czar Nikolaj II, da de er portrætter af hans forældre, herunder portrættet af moderen, den danskfødte prinsesse Dagmar.

Siden har Christian X, både som kronprins og konge, besøgt Czarens Hus og senest dronning Margrethe i forbindelse med byens 700 års jubilæum i 1989. Det var muligvis året, hvor gavlhuset blev 300 år!

KILDER

Chr. Axel Jensen: Rapport på Nationalmuseet, 2. afd., journal nr. 259/99. (Kopi på Museum Lolland-Falster, journal nr. MLF 00761)

Chr. Axel Jensen. Artikel. Lolland-Falsters Stiftstidende, 24.12.1898

Arkitekt H.C. Glahns arkiv, Peter Berings Tegnesteue

Litteratur

Mygh, Liselotte og Søren Lundqvist: Czarens Hus. Museum & restauration. Museet Falster Minder, 1998.

Jensen, Arne Skafte: Den russiske forbindelse. Kulturmindeforeningen i Nykøbing F. og Museum Lolland-Falster, 2013.

Christensen, Hanne: Bag om "Czarens Hus" - Falsters Minders gamle bygård i Nykøbing. Årbog for Historisk Samfund for Lolland-Falster, 2016.

MILJØMÆSSIG VÆRDI

Hjørneejendommens oprindelige karakter af bygård med bagarealer ned til sundet er let opfattet på grund af det mærkbart faldende terræn i Færgestræde. I dag er bagbebyggelsen imidlertid omdannet til almindelige byhuse ud til Færgestræde. Nærmest Czarens Hus ligger ejendommens nyere hotelbygning med sale, som rummer museumsudstillinger samt museumsbutik med turistinformation.

I dag opleves den miljømæssige værdi derfor bedst fra Torvet, hvor den karakteristiske, helstøbte bindingsværksbygning kan ses i sin helhed, og hvor stedets særpræg, den russiske forbindelse, er visualiseret i såvel det markante hjørneskilt med den russiske ørn med de to hoveder som på selve torvet ved billedhuggeren Mogens Bøggilds symbolladede Bjørnebrønd fra 1938.

I den offentligt tilgængelige gårdhave med en genskabt loggia og med udendørs servering fra restaurant Czarens Hus, kan man desuden se en bronzebuste af Czar Peter den Store, udført af den russiske billedhugger Yuri Orekhov og skænket til museet i 1990'erne.

I rumlig henseende er hjørne-gavlhuset med andre ord såvel fysisk som abstrakt og åndeligt ganske dominerende. Såvel mod torv og gade som mod gård.

KULTURHISTORISK VÆRDI

På det helt overordnede plan er der stor kulturhistorisk værdi i den bygningskombination, som blev nævnt indledningsvis, nemlig at gavlhuset, Czarens Hus, hører ubrydeligt sammen med et sidehus, Kragssnapps Hus. Kombinationen af et gavlhus uden indgang, bygget sammen med en sidefløj med indgang og port kendes også fra den fredede Ritmestergård i Frisegade 1 / Store Kirkestræde i Nykøbing Falster. I sidstnævnte er sidehuset yngst, mens vi med Czarens Hus (ca. 1690) og Kragssnapps Hus (ca. 1650) har et eksempel på, at

sidehuset er ældst. Denne gavlhus-sidehustype findes bl.a. også i Nakskov og Haderslev.

I selve gavlhusets ydre giver den kulturhistoriske værdi sig først og fremmest til kende i den helstøbte bindingsværkskonstruktion med træk, der viser både hen til og væk fra renæssancen. De dobbelte skråbånd i undertavlene er typiske for det tømmerige renæssancebindingsværk, mens den beskedne udkrægning signalerer, at man foretrækker en enklere fremtoning, end den forudgående periodes mere markante fremspring og livligere udskæringer. Dette stemmer også overens med dateringen i slutningen af 1600-tallet. Gårdsidens murværk er som anført fra år 1898.

I det indre er den kulturhistoriske værdi primært knyttet til hjørnestuen, også kaldet gæstestuen, med dens panelværk. Panelerne i sig selv er utvivlsomt oprindelige, men bemalingen kan være kommet til senere – og er ændret flere gange. Under alle omstændigheder antages lokalet at være den eneste borgerlige panelstue fra perioden, som er bevaret til i dag.

En særlig kulturhistorisk værdi udgør de små inskriptionspaneler fra fem fyrstelige / kongelige besøg. Det bevarede schalter (postlemmen) som spor efter funktionen som posthus fra omkring år 1700 bidrager også til stedets bygningskulturelle egenart.

I de øvrige rum stammer det barokke inventar, her tænkes specielt på dørene – ligesom vinduerne overalt, fra restaureringen i 1898; det gælder også de omtalte dørhængsler i forstuen med det flotte vikingetidsslyng, hvortil tegningen er bevaret i H.C. Glahns arkiv.

Czar Peter den Stores bespisning i 1716 har givet stedet ikonisk status. Og begivenheden har i dag sat sig synlige spor, ikke blot i kraft af den omtalte inskriptionstavle, men også i en lang række andre holdepunkter inde i bygningen, såsom bemalinger og skilt med den russiske ørn i skænkestuen – og det klausulerede ophængte Czar Peter portræt. Til gaden ses som nævnt udhængsskiltet på hjørnet af bygningen, og stedets navn står med store bogstaver over døren i det tilstødende Krag snaps Hus.

Det kan ligeledes fremhæves, at Czarens Hus spiller en rolle i udviklingen af bygningsrestaureringens principper og praksis i dennes barndom. Den bygningsarkæologiske omhu, som udvist ved restaureringen i 1898, var på dette tidspunkt usædvanlig.

Endelig er der den ekstraordinære historie med den russiske czars / stats medfinansiering af restaureringen, der dels resulterede i russisk forkøbsret og dels en binding for ejeren til at opretholde

bygningen i den skikkelse, den havde fået. Denne forpligtelse blev i 1918 afløst af en regulær bygningsfredning.

— ARKITEKTONISK VÆRDI

Helt overordnet må gavlhuset ses som en del af et bygningskompleks, hvor det indordner sig, og hvor ikke mindst dets valmede tegltag visuelt i nogen grad underordner sig, det større nabotag på Kragssnapps Hus.

Selve gavlhusets arkitektoniske værdi knytter sig i det ydre først og fremmest til bindingsværket, hvor decorationen koncentrerer sig i den ensartede gesimsagtige profilering af overgangsfod samt fyldholter og de svagt fremhævede bjælkehoveder uden skelen til de forskelligartede tømmerstykkers selvstændige funktion. Det samme gør sig gældende ved tagremmen. Der er sket et brud på en lang tradition, og helhedsindtrykket er snarere elegant end festligt. Bygningen har yderligere en jævn, rolig rytme, som er ens i langside og gavl, dog med ”sprælske” skråstive i undertavlene til begge sider. Det er kun langsides bjælker, der er oprindelige. I gavlen er der indsat vinkelrette stikbjælker på den næstyderste gennemgående bjælke, som giver mulighed for også at få bjælkehoveder i tømmerkonstruktionen her. Udtrykket fremhæves af den kontrastrige farveholdning med sort tømmer og røde, blankmurede tavler.

— BÆRENDE FREDNINGSVÆRDIER

Ved dets beliggenhed i byens centrum, synligt fra torvet, bidrager gavlhuset i kraft af dets egenart, og med skiltet på hjørnet, afgørende til bybilledet i midtbyen.

Den helstøbte og for datiden moderne bindingsværkskonstruktion med let udkraget overetage og ensartet, profileret tømmer er i det ydre – sammen med det øvrige tømmer – en bærende fredningsværdi ved Czarens Hus, ligesom hjørnehusets smårudede vinduessætning, store, ubrudte tagflader og skorstenspiber.

I det indre udgør panelstuen med døre og de små fyrstelige / kongelige inskriptionspaneler ubetinget en bærende fredningsværdi. Hertil kommer bygningens resterende ældre bygningsdele og – detaljer, som trappe, plankegulve, døre med gerichter og låsekasser samt vinduernes indre detaljer.

Ligeledes er schalteret til forstuen, der antages at være et spor efter funktionen som posthus fra omkring år 1700, en sjældenhed, der må

regnes som en bærende fredningsværdi – ligesom det specielle indgangsforhold.

— ANBEFALINGER

Fortsat påpasselighed i forbindelse med gæstestuen.